

Cahid Şenel, *Yeni Eflâtunculuğun İslâm Felsefesine Yansımaları*,
Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, 331 s.

Değerlendiren: Hatice Toksöz

Ülkemizde son otuz-kırk yıldır İslam düşüncesinin farklı alanlarını ve problemlerini muhtevi özgün çalışmaların yapılması, İslam felsefesi alanındaki çalışmalara büyük ivme kazandırmıştır. İslam düşünürlerinin hayatı, eserleri ve fikirlerinin yanı sıra İslam düşüncesinin klasik dönemi kabul edilen VIII-XIII. yüzyıllar arasında farklı disiplinlerde ortaya konulan fikirlerin hem birbiriyle hem de Grek-Helenistik düşünce ile mukayeseli şekilde incelenmesi, İslam felsefesinin özgünlüğünün belirlenmesi açısından bir ihtiyaç olarak karşımızda durmaktaydı. Zikredilen ihtiyaca binaen bu yöndeki bir boşluğu doldurmak amacıyla Cahid Şenel tarafından İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde 2012 yılında tamamlanan "Yeni Eflâtunculuğun İslâm Felsefesine Yansımaları" başlıklı doktora tezi yeniden gözden geçirilerek bu kitap telif edilmiştir. Eser, Yeni Eflatuncu felsefeyi, ekole ait Arapçaya tercüme edilen metinleri ve bu metinlerin İslam filozoflarının yorumlarına yaptığı etki ve katkıyı ele alması bakımından derinlikli bir çalışmadır.

Çalışma, bir "Giriş" (ss. 13-19), üç ana bölüm ve ana bölümlerin alt başlıklarıyla birlikte on bölümden oluşmaktadır. Yazar, "Giriş" kısmında çalışmanın temel hedefinin, Tanrı-âlem ilişkisi bağlamında Yeni Eflatuncu düşüncenin İslam filozoflarının mensubu buldukları dinî ilkeleri de dikkate alarak ürettikleri felsefi düşünceye yansımalarını araştırmak olduğunu ifade etmektedir. Bu hedef doğrultusunda da yazar, kitabın Birinci Bölüm'ünde (ss. 21-124) Yeni Eflatuncu felsefeyi ve bu felsefenin İslam dünyasına intikali serencamını; İkinci Bölüm'ünde (ss. 125-276) Kindî, Fârâbî, Âmirî, İhvân-ı Safâ, İbn Miskeveyh ve İbn Sînâ felsefesi üzerinden Yeni Eflatuncu düşüncenin İslam felsefesine yansımalarını; Üçüncü Bölüm'ünde de (ss. 277-304) Yeni Eflatuncu felsefenin yansımalarına yönelik İbn Hazm, Gazzâlî, Şehristânî ve İbn Rüşd tarafından yöneltilen eleştirileri ele almıştır.

@ Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi. toksozhatice@gmail.com

Yazar, iki kısma ayırdığı Birinci Bölüm’de önce Yeni Eflatuncu felsefenin ortaya çıkışı, kaynakları ve öne çıkan temsilcileri hakkında sistematik ve tarihsel olarak bilgi verir sonra da bu felsefenin Arapçada bilinen temel metinlerinin tarihsel serüvenini ve bu metinlerde ortaya konulan felsefi problemleri analiz eder. Şenel, Yeni Eflatuncu felsefeyi hem Helenistik dönem felsefe içinde Platoncu idealizmin devam ettiricisi hem de kendine ait bir sistemi olan akım şeklinde tasvir eder. Burada Yeni Eflatuncu felsefenin kurucusu olarak Ammonios Sakkas’ı zikretmekle birlikte onun öğrencisi ve bu felsefe sisteminin temel öğretisinin ele alındığı kitap olan *Enneadlar*’ın (Dokuzluklar) yazarı olması hasebiyle asıl kurucusunun Plotinos kabul edildiğini ifade eder. Plotinos’tan sonra Yeni Eflatuncu felsefenin başta Plotinos’un öğrencisi Porfiryus ve onun öğrencisi Iamblikus vasıtasıyla İskenderiye, Suriye, Bergama ve Atina okullarında varlığını sürdürdüğünü belirtir. Şenel, bu felsefenin İslam bilim dünyasındaki varlığının ise Abbasiler döneminde Beytül-hikme’nin kuruluşundan sonra gerçekleştiğini söyler. Nitekim Şenel, Beytül-hikme’nin kuruluşundan sonraki tercüme faaliyeti sırasında Plotinos’un *Enneadlar* adlı eserinin son üç kitabının özeti olan *Üsûlücyâ*, Proklos’un *Teolojinin Unsurları (Elements of Theology)* adlı eserinden seçmeler olan *el-Hayrû’l-mahz (Kitâbü’l-İlel)* adlı eserlerinin tercümesi ile birlikte Yeni Eflatuncu felsefenin İslam dünyasına girdiği tespitini yapar. Ayrıca Kindî tarafından İbn Nâimâ el-Hımsî’ye tercüme ettirilen *Üsûlücyâ*’nın Helenistik dönem sonlarında yanlışlıkla Aristoteles’e nispet edildiğini, klasik Arapça literatürde eserin yazarının da eş-Şeyhu’l-Yünânî şeklinde ifade edilmesinin yazarının tespit durumunu zorlaştırdığını ancak 1883’ten itibaren *Üsûlücyâ*’nın Plotinos’a aidiyetinin kesinleşmiş olduğunu dile getirir. *Enneadlar*’ın V. Bölümünün özeti olan *Risâle fî ilmi’l-İlâhî* adlı eserin ise üslubundan dolayı önce Fârâbî’ye atfedildiğini ancak içerik analizinin yapıldıktan sonra *Üsûlücyâ*’nın mütercimi İbn Nâimâ el-Hımsî’nin yaptığı bir tercüme olduğunun anlaşıldığını ifade eder. Yazar, bu bölümün son kısmında Arapça literatürde bilenen ve İslam filozoflarının da atıf yaptığı *Üsûlücyâ*, *el-Hayrû’l-mahz* ve *Risâle fî ilmi’l-İlâhî* adlı metinler bağlamında Yeni Eflatuncu felsefenin problemlerini analiz eder. Yöntem olarak her üç metinde ayrı ayrı analiz edilen felsefi problemleri şu şekilde özetleyebiliriz: (i) Tanrı tasavvuru. Yeni Eflatunculukta Tanrı’ya “Bir” ve “İlk” şeklinde iki nitelik atfedilmektedir. (ii) Yeni Eflatuncu felsefede varlık hiyerarşisinde Tanrı’dan sonra akıl, akıldan sonra da nefis gelir. Aklın yönü Tanrısal âleme, nefsin ise fiziki dünyaya dönüktür. Tanrı akıl vasıtasıyla çokluğu oluşturmuş, bu çokluğun nihayetinde tanrısal âleme dönüşü ise nefis aracılığıylaadır. (iii) Tanrı-âlem-insan arasındaki karşılıklı ilişki sudûr teorisi ile açıklanmaktadır. Şenel, *Üsûlücyâ*’daki sudûru şöyle analiz eder; “Tanrı her şeyin sebebidir. O’ndan çıkan ışıksal bir güç önce akla, akıl vasıtasıyla felekî

nefse, nefis aracılığıyla tabiata, tabiat aracılığıyla oluş ve bozulmuş âlemine yayılır.” (iv) Sudûr teorisi sebeplilik ilkesine dayanır. Tanrı bazı varlıklar için doğrudan, bazıları için vasıta ile sebeptir. (v) İnsan, nefis ve bedenden mürekkep varlıktır.

Kitabın İkinci Bölüm’ünde Yeni Eflatuncu doktrinden İslam Meşşâileri olarak adlandırılan Kindî, Fârâbî, Âmirî, İhvân-ı Safâ, İbn Miskeveyh ve İbn Sînâ’da görülen yansımaların nelerden ibaret olduğu ve hangi problemlerin tartışıldığı serimlenmiştir. Burada Şenel, ilk olarak İslam dünyasında felsefenin ilk temsilcisi ve *Üsûlûcyâ’nın* Arapçaya tercümesini sağlayan Kindî’nin felsefi düşüncesinde Yeni Eflatuncu felsefenin serencamını incelemiştir. Yazar, Kindî’nin Yeni Eflatuncu felsefeden bir ölçüde etkilendiğini ancak bu etkinin sanıldığı kadar büyük olmadığı tespitinde bulunmaktadır. Kindî’den sonra Fârâbî’yi inceleyen yazar, onun Yeni Eflatuncu felsefenin sudûr teorisini, Batlamyus’un kozmolojisi ile birleştirerek yeni bir yorum ortaya koyduğunu belirtmektedir. Çünkü Şenel’e göre Plotinos, sudûr teorisini hiyerarşik bir sisteme kavuşturmamış, Fârâbî ise sistemi Batlamyus kozmolojisi ile birleştirerek ilk sebep olan Tanrı’dan itibaren en süfli varlığı temsil eden maddeye kadar harikulade bir düzenle ortaya koymuştur. Buna göre Fârâbî’nin *Kitâbu Ârâi ehli’l-medîneti’l-fâzıla* adlı eserinde sunduğu varlık hiyerarşisi, ay üstü âlemde kozmik akıllar ve gök cisimleri, ay altı âleminde de heyula, dört unsur, cansız ve canlı varlıklar şeklinde, manevi varlıklardan maddi olana doğru bir düzen ile var olmuştur.

Yeni Eflatuncu felsefenin etkisinin görüldüğü bir başka filozof da Ebü’l-Hasan el-Âmirî’dir. Yazar, Âmirî’nin düşüncesinde Proclus’un *el-Hayrû’l-mahz* metninin etkili olduğunu ifade etmektedir. Bu düşüncenin delili de Âmirî’nin yaratma konusunda sudûr ve feyz ile birlikte ibdâ’ ve tevlîdi de kullanmasıdır. Başka bir ifadeyle yazar, Âmirî’nin büyük ölçüde İslam inancından etkilenerek eserlerinde Proclusçu bağlamda bir terminoloji kullandığına dikkat çekmektedir. Yazar, Yeni Eflatuncu felsefenin İhvân-ı Safâ üzerinde de Fârâbî ve İbn Sînâ’da olduğu gibi değil sınırlı bir etkisinin olduğu tespitinde bulunmaktadır. Her ne kadar İhvân-ı Safâ, yaratılış probleminde Plotinos gibi Tanrı’yu ilk sebep, ilk fâil şeklinde nitelendirmiş olsa da bu nitelendirme, Tanrı’nın aracısız yaratması manasındadır. Ayrıca yazara göre İhvân, Fârâbî ve İbn Sînâ’da olduğu gibi sudûru benimseyen filozoflardan farklı olarak ilk yaratılan varlığın faal akıl olduğunu savunarak onuncu akıldan söz etmez. Ayrıca ilk akıldan sonra da nesnelere dünyasını yöneten külli nefis vardır. Şenel, İhvân’ın akıl ve nefsin nesnelere dünyasının var olmasında aracı rol üstlenmesi konusunda Plotinos ile hemfikir olduğu tespitini yapmaktadır.

Kitabın İkinci Bölüm’ünde yazarın görüşlerini incelediği bir başka İslam düşünürü İbn Miskeveyh’tir. *El-Muallimü’s-sâlis* lakabıyla tanınan İbn Miskeveyh’in

el-Fevzü'l-asgar adlı eserinden hareketle görüşlerini inceleyen Şenel, onun Yeni Eflatuncu felsefe metni *Üsûlücyâ*'daki gibi negatif teolojiyi savunarak Tanrı'nın hiçbir sıfatla nitelenemeyeceği düşüncesinde olduğu ve sudûr teorisi ile yoktan yaratmayı mezcederek Tanrı, akıl, nefis ve tabiat şeklinde bir varlık şeması benimsediği tespitinde bulunmaktadır. Ayrıca İbn Miskeveyh, Fârâbî ve İbn Sînâ'nın sisteminden farklı olarak ilk akıl için faal akıl ifadesini kullanmış, varlık hakkında Yeni Eflatuncu felsefe tarzında bir açıklamayı benimseyerek suret verme görevini nefse yüklemiştir.

Yazar, Yeni Eflatuncu felsefenin İslam felsefesine yansımalarını ele aldığı İkinci Bölüm'de en geniş bir şekilde İbn Sînâ'ya yer ayırmıştır. Şenel, Fârâbî'nin Aristoteles ve Plotinos'un düşüncesi ile Batlamyusçu kozmolojik şemayı mezcederek ortaya koyduğu yorumun İbn Sînâ felsefesinde tamamlanmış olduğunu düşünmektedir. Bu çerçevede de İbn Sînâ'nın hem *Üsûlücyâ*'ya şerh yazdığını hem de *el-Mebde ve'l-meâd*, *el-İlâhiyyât*, *en-Necât* ve *el-İşârât ve't-tenbihât* gibi eserlerinde el-Hayru'l-mahz, sudûr, feyz, akıl, akleden, âşık, mâşuk gibi Yeni Eflatuncu terminolojiye sıklıkla atıfta bulunduğunu dile getirmektedir. Buradan hareketle yazar, İbn Sînâ felsefesini önce Zorunlu Varlık'ın *İlk*, *Akıllık*, *Bir* ve *Tam* gibi isimlerini ayrı başlıklarla inceler ardından da sudûr/feyz teorisi ve nefsin düşüşü ve yükselişini tartışır. Şenel, İbn Sînâ'nın Zorunlu Varlık olan Tanrı'yı *el-Hayru'l-mahz* şeklinde adlandırmasının bile onun şerh yazdığı *Üsûlücyâ*'dan ve Proclus'a ait *el-Hayrû'l-mahz* adlı eserden ne ölçüde etkilendiğini gösterdiğini ifade etmektedir. Burada yazarın, İbn Sînâ'nın *Üsûlücyâ* şerhinin bir tanıtımını yapması oldukça kıymetlidir. Zira Şenel, İbn Sînâ'nın *Tefsîru Kitâbi Üsûlücyâ* adıyla günümüze kadar ulaşan ve neşredilen eserin içeriği ve filozofun şerh yöntemi hakkında özet niteliğinde bilgiler vererek, asıl nüsha ve şerhten bazı örnek pasajlar sunar. Hatta yazar, İbn Sînâ'nın metni sadece şerh etmekle yetinmeyip zaman zaman karşıt fikirlerle birtakım açıklamalar yaparak onu zenginleştirip geliştirdiğini ve bu nedenle filozofun *Üsûlücyâ* şerhinin ve asıl metnin günümüze ulaşan bütün nüshalarının bir araya getirilerek mukayeseli bir çalışma yapılmasının bir ihtiyaç olduğuna dikkat çekmektedir.

"Yeni Eflâtuncu Yansımaları Yöneltilen Eleştiriler" başlığındaki Üçüncü Bölüm, önceki iki bölüme kıyasla zayıf kalmıştır. Bu bölümde yazar, sadece Yeni Eflatuncu felsefenin bir yansıması olarak Tanrı'nın bilgisi ve varlığın ortaya çıkışını ve sudûr sürecinde var olan her bir varlığın birbirini etkileyerek meydana gelen kozmik düzendeki hiyerarşi ile ilgili eleştirilere yer vermiştir. Şenel, İslam düşüncesinin klasik dönem sonrasında özellikle Gazzâlî ve İbn Rüşd ile birlikte yaygın olarak bir eleştiri döneminin başladığını, kelimeler, felsefe ve nazari tasavvufun felsefeye yönelik eleştirilerinin hacim olarak ayrı bir çalışmanın konusu olabileceğini söyleyerek, burada fert planında değil problematik olarak eleştirileri incelediğini ifade etmiştir. Bu çer-

çevrede de İbn Hazm, Gazzâlî, Şehristânî ve İbn Rüşd'ün mezkûr problemlerle ilgili Meşşâî filozoflara yönelttiği eleştiriler ele alınmıştır.

İsmi mezkûr eser, Yeni Eflatuncu felsefe, temsilcileri, kaynakları, temel metinleri ve bu metinlerde geçen felsefi düşüncenin terminoloji ve problematik olarak İslam dünyasında oluşan ve gelişen felsefi birikime yaptığı etki ve katkıları ele alması açısından günümüz felsefe ve İslam felsefesi çalışmaları için vazgeçilmez bir kaynak konumundadır. Kitap, bir taraftan Meşşâî felsefenin temel problemlerine etki etmiş olan Helenistik dönemin en önemli felsefe okullarından biri olan Yeni Eflatuncu felsefenin kaynakları, temsilcileri, problemleri ve Arapçaya tercüme edilen temel metinleri hakkında oldukça geniş bilgiler vermekte diğer yandan da İslam filozoflarının felsefi sistemi çerçevesinde, okuyucuya İslam felsefesinin terminoloji ve problemleri ile ilgili zengin bir bilgi birikimi sunmaktadır. Zikredilen vasıfları ile bu çalışma, felsefi alandaki bir boşluğu dolduracak ve katkı sağlayacak mahiyettedir.